

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки та психології
Кафедра логопедії та спеціальних методик

Дипломна робота
магістра

з теми: «**ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПРОГРАМУВАННЯ І
КОНТРОЛЮ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ПИСЕМНОГО
МОВЛЕННЯ**»

Виконала: студентка 2 курсу, групи KorLs1-M20z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Логопедія. Спеціальна психологія
Бойчук Наталія Миколаївна

Керівник:
Константинів О.В.,
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент:
Опалюк О.М.,
кандидат педагогічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський –2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ.....	6
1.1. Характеристика порушень писемного мовлення.....	6
1.2. Нейропсихологічна характеристика порушення письма.....	11
1.3. Особливості розвитку функцій програмування і контролю у дітей з порушеннями мовлення.....	19
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАВИЧОК ПРОГРАМУВАННЯ І КОНТРОЛЮ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ.....	26
2.1. Особливості дослідження навичок програмування і контролю у дітей з порушеннями писемного мовлення.....	26
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	27
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ПРОГРАМУВАННЯ І КОНТРОЛЮ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ МОВЛЕННЯ.....	40
3.1. Особливості формування навичок програмування і контролю у дітей з порушеннями писемного мовлення.....	40
3.2. Аналіз формувального експерименту.....	48
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59
ДОДАТКИ.....	66

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Програмування, регулювання та контроль активної, свідомої психічної діяльності є одним із найважливіших сторін життя. Проходячи тривалий шлях розвитку в онтогенезі, ці функції є одним із істотних факторів адаптації дитини до навколишньої дійсності. Успішність їх формування багато в чому залежить від сприятливого розвитку мозкових механізмів, що їх забезпечують. У зв'язку з цим вивчення мозкової організації функцій програмування, регуляції та контролю діяльності в онтогенезі є актуальним.

Нейропсихологія ХХ століття внесла істотний внесок у розуміння мозкового забезпечення психічних процесів людини. У той самий час мозкова організація психічних функцій у дитячому віці, зокрема роль дозрівання мозку у розвитку пізнавальної діяльності залишається менш вивченою через відсутність досі адекватних методів оцінки зрілості мозку та її окремих систем в дітей віком (W. Gaillard). Незважаючи на це, завдяки дослідженням у галузі дитячої нейропсихології, отримали підтвердження принципи пластичності та динамічної локалізації психічних функцій в онтогенезі, основа яких була закладена ще Л.Виготським.

Молодший шкільний вік характеризується бурхливим розвитком довільних форм діяльності, становленням вищих психічних функцій (Л. Виготський, М. Матвєєва та ін). Крім того, у цьому віці соціальна ситуація розвитку, а саме початок шкільного навчання, висуває підвищені вимоги до рівня сформованості довільного регулювання діяльності. У таких умовах навіть незначний дефіцит програмування, регуляції та контролю впливає на можливість успішної адаптації дитини до навчальної ситуації.

Проблемі вивчення причин шкільних труднощів (learning disabilities) висвітлюється у дослідження Н. Гаврилової, Н. Чередніченко, Н. Лопатинської, Т. Дягтяренко та ін. Нейропсихологічні методи дослідження визнаються тонким інструментом, що дає можливість розкрити індивідуальну своєрідність відхилень у розвитку, у тому числі впливають

успішність шкільної адаптації дітей з порушеннями писемного мовлення (Н. Чередніченко, В. Гайдаєнко та ін.). Розуміння механізмів, що впливають формування функцій програмування, регулювання та контролю діяльності у молодшому шкільному віці у дітей з порушеннями писемного мовлення, може сприяти вирішенню питань профілактики, корекції навчальних труднощів та індивідуального підходу до навчання.

Дослідження програмування, регуляції та контролю діяльності стикається як з концептуальними проблемами, пов'язаними з описом феноменів, що криються за цим поняттям, так і з методичними труднощами вибору адекватних задачам засобів дослідження (D. Stuss, M. Alexander). Вирішення цих проблем можливе у межах нейропсихологічного підходу, розробленого А.Лурія. У той же час мінливість системної функціональної організації психічних процесів в онтогенезі потребує особливого підходу до нейропсихологічного дослідження дітей з порушеннями писемного мовлення.

Об'єкт дослідження: методи формування навичок програмування та контролю психічної діяльності у молодших школярів.

Предмет дослідження: особливості формування навичок програмування і контролю у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями писемного мовлення.

Мета дослідження: вивчення рівня розвитку навичок програмування та контролю у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями писемного мовлення та розробити методику формування цих навичок.

Відповідно до мети було визначено **завдання дослідження:**

1. Провести аналіз наукових джерел щодо дослідження функцій програмування та контролю у дітей з порушеннями писемного мовлення;
2. Оцінка стану програмування та контролю діяльності у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями писемного мовлення

3. Розробити та апробувати методику формування навичок програмування та контролю у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями писемного мовлення.

Методи дослідження:

– *теоретичні*: аналіз загальної та спеціальної літератури з проблеми дослідження з метою з'ясування стану вивчення досліджуваної проблеми, узагальнення та систематизація теоретичних положень;

– *емпіричні*: методика для визначення рівня сформованості навичок програмування та контролю у дітей з порушеннями писемного мовлення;

– *методи математичної статистики*: кількісний та якісний аналіз результатів експериментального дослідження.

Теоретичне значення. Розширено поняття «функцій програмування на контролю», охарактеризовано особливості розвитку навички програмування і контролю у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями писемного мовлення

Експериментальна база. Дослідження формування навички програмування і контролю у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями писемного мовлення здійснювалось у закладі Чорнострівського НВК Хмельницького району, Хмельницької області.

ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного теоретичного та експериментального дослідження дали змогу сформулювати наступні висновки:

1. Формування навички письма – це тривалий та складний процес і за структурою самого акту письма, і формуванням навичок та психофізіологічних механізмів, що лежать в його основі. У нейропсихології відповідно до принципу системної будови вищих психічних функцій письмо, або ширше – писемне мовлення, розглядається як складна функціональна система, до складу яких входить багато компонентів, що опираються на роботу різних ділянок мозку.

2. Несформованість довільної регуляції процесів (функцій планування і контролю). Проблеми з утриманням довільної уваги, проблеми орієнтування у завданні, включення в завдання, імпульсивність рішень та інертність, проблеми перемикавання з одного завдання на інше добре знайомі педагогам. На письмі діти мають труднощі типу регуляторної дисграфії. А саме, характерні помилки типу спрощення програми та патологічної інертності. Недостатність орієнтування у завданні, розподілу уваги та контролю призводять до помилок при списуванні - учні з порушеннями писемного мовлення допускають такі помилки: персеверації букв, персеверації елементів літери (така помилка найбільш характерна для дітей з недостатньою сформованістю еферентної, або кінетичної організації рухів); пропуск елементів літери, літер та складів; «злипання» (контамінації) слів; антиципації (передбачення) літер («по небі біжать»); помилки мовного аналізу (наприклад, злите написання слів замість роздільного, відсутність виділення початку речення), орфографічні помилки (наявність орфограми завжди ускладнює програму написання).

3. З'ясовано рівень розвитку навичок програмування і контролю у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями писемного мовлення. За всіма

проведеними методиками експериментальної групи результати дослідження свідчать про перевагу низького рівня сформованості. За рівнем сформованості функцій програмування і контролю 29% учнів з порушеннями писемного мовлення мали середній рівень навички програмування і контроль проявляється лише у випадку, якщо вчитель ставить таке завдання. 71% учнів з порушеннями писемного мовлення отримали низький рівень розвитку програмування та контролю.

4. Розроблено методику формування навичок програмування і контролю. Для розвитку навички програмування та контролю було підібрано методи та прийоми, які були включені до навчально-виховного процесу. Ці методи і прийоми використовувалися як на різних уроках (уроки української мови, математики, читання, праці тощо), під час логопедичної роботи так у позакласній роботі. Основними методами та прийомами були: розбивка завдання на дії; виконання завдання за алгоритмом; використання сигнальних карток; порівняння зі зразком; підбір кількох способів виконання завдання та вибір найраціональнішого; перевірка за інструкцією; взаємоперевірка із однокласником; колективне виконання завдання та колективна перевірка; поєднання колективної та індивідуальної роботи.

5. Для з'ясування доцільності та ефективності розроблених напрямів і змісту був проведений формувальний експеримент. Отримані показники позитивно зросли, як навичок програмування так і навичок контролю, що зумовлено, перш за все, запровадженням розроблених напрямів і змісту корекційної роботи. Показники рівня програмування: на 33% зріс високий рівень, середній рівень – на 17%, низький рівень зменшився на 17%. Показники ступеня усвідомленого виконання завдання: високий рівень зріс на 45%, середній рівень зріс на 22%, а низький рівень знизився на 67%. На 50 % зріс показник процесу виконання завдання, на 67 % зросли показники прояву контролю під час виконання завдань.

Проведене дослідження не вичерпує усіх питань окресленої проблеми. Перспективою для подальшого вивчення є розробка методичних

рекомендації для вчителів початкових класів щодо розвитку навичок програмування на контролю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К. : Просвіта, 2001 – 416 с.
2. Гаврилова Н.С. Особливості засвоєння знань з математики молодшими школярами з порушеннями мовленнєвого розвитку / Теорія і практика сучасної логопедії: Збірник наукових праць: Випуск 2. – К.: Актуальна освіта, 2005. – С. 40-47.
3. Гаврилова Н.С. Порушення фонетичного боку мовлення у дітей. Монографія. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2011. 200 с.
4. Гаврилова Н.С. Психологічна характеристика дітей з загальним недорозвитком мовлення з порушеннями пізнавальної сфери кінестетичного типу. Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова: Збірник наукових праць / За ред. В.М.Синьова. – К.: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2008. – С. 277- 281. (Серія 19. Корекційна педагогіка та психологія. № 11).
5. Гаврилова Н.С. Характеристика причин труднощів засвоєння математичних знань учнями з порушеннями мовленнєвого розвитку. / Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету / Відп. ред. В.І.Співак. Упоряд. О.В.Гаврилов. – Кам'янець-Подільський: П.П.Мошинський В.С., 2006.- С. 99-104. (Серія соціально-педагогічна. Випуск 6.).
6. Горай І. В. Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ / І. В. Горай // Реабілітаційна педагогіка: Теорія і практика. Полтава. – 2009. ПДПУ. – 50 с.
7. Горай І.В. Формування лексико-граматичної сторони мовлення у дітей із ЗНМ / І.В. Горай // Реабілітаційна педагогіка: Теорія і практика. Полтава. – 2009. ПДПУ. – 50 с.
8. Данилавичюте Е. 2016. Нейродинамическое моделирование речи у детей с ДЦП : Paedagogica specialis XXIX, Univerzita Komenskeho Bratislava: 2016 s. 765– 774, ISBN 978-80-223-4010-6

9. Данілавічюте Е. А. Методика викладання теми «Правопис» у молодших класах загальноосвітньої школи для дітей із ТПМ (тема: «Написання глухих і дзвінких приголосних») / Е. А. Данілавічюте // Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання. – 2012. – № 1. – С. 6–13.
10. Данілавічюте Е.А. Концептуальні засади вивчення порушень письма з позицій діяльнісного підходу / Е.А. Данілавічюте // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: (Наук.-метод. зб.) / За ред. В.В. Засенка, А.А. Колупаєвої – К.: Науковий світ, 2010. – вип. 1. – С. 81-91.
11. Данілавічюте Е.А. Методика викладання теми «Правопис» у молодших класах загальноосвітньої школи для дітей із ТПМ. / Е.А. Данілавічюте // Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання. – 2011. – № 3. – С. 2–5.
12. Дегтяренко Т. В., Ковиліна. В. Г. Психофізіологія раннього онтогенезу – Одеса : ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2011. – 354 с.
13. Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття» // Освіта—1993. — № 44 – 46. — С. 5.
14. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : навч. посібник / Т. В. Дуткевич. — К. : Центр учбової літератури, 2012 – 360 с.
15. Журавльова Л. Науково-теоретичний аналіз сутнісних відмінностей поняття «дисграфія» / Л. Журавльова // Актуальні питання корекційної освіти. – №10, 2018. – <http://aqce.com.ua/vipusk-n10-2018/zhuravlova-ls-naukovo-teoretichnijanaliz-sutnisnih-vidminnostej-ponjattjadisgrafija.html>.
16. Журавльова Л. Сучасний стан логопедичної практики корекційної роботи з молодшими школярами з дисграфією / Л. Журавльова. – http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/22102/1/6_Zhuravlyova%20L.S.ЗаброцькийМ. М. Вікова психологія : навч. посібник. — К. : МАУП, 1998. — 93 с.
17. Загальна психологія : навч. посіб. / О. П. Сергєєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасека. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 296 с.

18. Загальна психологія : підручник / за ред. С. Д. Максименка. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Вінниця : Нова Книга, 2014 – 704 с.
19. Коломієць, Ю. В. Особливості префіксально-дієслівного словотвору у мовленні молодших школярів із ТПМ / Ю. В. Коломієць, Н. О. Дерев'янка // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 17. – 98-102 с.
20. Король А.В. Мовленнєва картка з картинками: логопедичне обстеження рівня мовленнєвого розвитку дитини. Тернопіль: Мандрівець, – 2017.
21. Крутій К. Л. Формування граматично правильного мовлення у дітей дошкільного віку / К. Л. Крутій. – Запоріжжя, 2004.
22. Крутій К.Л. Граматична норма як компонент культури мовлення дитини дошкільного віку // Науковий вісник Південноукраїнського державного університету ім. К.Д.Ушинського. Збірник наукових праць. – Випуск 4-5. – Одеса, 2002. – 155-161 с.
23. Крутій К.Л. Перспективно-календарне планування занять із навчанням мови і розвитку мовлення дітей дошкільного віку. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПІМ» ЛТД, 2005. – 192с.
24. Крутій К.Л. Перспективно-календарне планування занять із навчанням мови і розвитку мовлення дітей дошкільного віку. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПІМ» ЛТД, 2005. – 192 с.
25. Кузів О.Є. Психофізіологія: курс лекцій. – Тернопіль, в-во ТНТУ ім.. Т. Пулюя, 2017. – 194 с.
26. Ласточкина О. Типологія порушень писемного мовлення // URL: https://fc.sspu.edu.ua/files/doc_files/2019/1/%D0%A1%D1%83%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BD%D1%96_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%B%D0%B5%D0%BC%D0%B8_%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D1%96%D1%97_%D1%82%D0%B0_%D1%80%D0%

- [B5%D0%B0%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97_2019_04fee.pdf#page=37](#)
27. Лінгводидактика в сучасних закладах освіти. — Одеса: ПНЦ АПН України, 2001. — 269 с.
 28. Логопедія: підручник / За ред. М. К. Шеремет. Вид 3-тє, перер. та допов. Київ: Видавничий дім «Слово». – 2015. –776 с.
 29. Логопсихологія : навч. посіб. / Конопляста С. Ю., Сак Т. В. ; за ред. Шеремет М.К. – К. : Знання, 2010. – 293 с.
 30. Лопатинська Н.А.Неврологічні основи логопедії. - К. : Слово , 2017 . - 120 с.
 31. Люблінська Г.О. Дитяча психологія. – Київ: Вища школа., 1974. – 356 с.
 32. Марченко І. С. Спеціальна методика розвитку мовлення (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних начальних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). Вид. 3-є, перер. та доп. К.: Видавничий Дім «Слово», 2015. 312с.
 33. Марченко І.С. Особливості логопедичної роботи з дітьми з тяжкими порушеннями мовлення. Логопедія., 2013. – №3. – 52-56 с.
 34. Марченко І.С., Маслюк Н.В.Усвідомлення словесного складу мовлення дітьми старшого дошкільного віку із ЗНМ III рівня. Корекційна педагогіка., 2009. – №1. – 31-37 с.
 35. Мілевська О.П. До питання методичного забезпечення з формування описової лексики у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення // Інноваційні наукові дослідження у сфері педагогічних та психологічних наук. – К.: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2019. – С. 131-134.
 36. Мілевська О.П. До проблеми мовленнєво-сміслових операцій у дітей із загальним недорозвиненням мовлення // Психологія та педагогіка у XXI

- столітті. – К.: ГО „Київська наукова організація педагогіки та психології”, 2019. – С. 62-65.
37. Пахомова Н.Г. Нейропсихолінгвістика: Навчальний посібник для студентів. Полтава: ТОВ «АСМІ, 2010. – 280 с.
38. Психологія мислення : підручник / [І. Д. Пасічник, Р. В. Каламаж, О. В. Матласевич, У. І. Нкітчук та ін.] ; за ред. І. Д. Пасічника. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. – 560 с.
39. Ревуцька О. Виконання лексико-граматичних вправ молодшими школярами з тяжкими порушеннями мовлення на уроках української мови// Імідж сучасного педагога. – 2007. №4(73).- С.47-50.
40. Рібцун Ю. В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ : програмно-методичний комплекс . Освіта України, 2010. 292 с.
41. Соботович Е. Ф. Методика виявлення речевих порушень у дітей и діагностика их готовності к шкільному обученію. – К. : ПП «Компанія «Актуальна освіта», 1998. – 127 с.
42. Соботович Е. Ф. Психолінгвістическая структура речевой деятельности и механизмы её формирования. – К. : ИЗМН, 1997. – 44 с.
43. Соботович Е. Ф. Речевое недоразвитие у детей и пути его коррекции (Дети с нарушением интеллекта и моторной алалией) : учеб. пособие для студентов. М. : Классикс-Стиль, 2003. 160 с.
44. Соботович Е.Ф. Формирование правильной речи у детей с моторной алалией / Е.Ф. Соботович. – К. : КГПИ, 1981. – 150 с.
45. Соботович Є. Нормативні показники мовленнєвого розвитку дитини дошкільного віку //Дефектологія. — 2003. — № 2.
46. Соботович Є. Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини дошкільного віку // Дефектологія. 2003. – №2. – 2-11 с.

47. Соботович Є. Ф. Порушення мовного розвитку та шляхи їх корекції: Навчально-методичний посібник. – К. : ІСДО, 1995. – 204 с. Рос. мовою.
48. Соботович Є.Ф., Тищенко В.В .Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту - К.: Актуальна освіта, 2004
49. Соловійова І.С. Формування складової структури слів у дошкільників із порушеннями мовлення: робочий зошит. Тернопіль: Мандрівець, 2017.
50. Тарасун В. В. Формування мовної особистості - новий напрям логопедичної роботи. Дефектологія. 2007. № 4 С. 3-11.
51. Тарасун В.В. Морфофункціональна готовність до шкільного навчання дітей з особливостями у розвитку (нейропсихологічний підхід). Монографія – К.: 2008. – 298 с.
52. Ткач О. М. Аналіз результатів дослідження рівня сформованості складових семантичних полів слів у дітей середнього шкільного віку з ТПМ / О. М. Ткач // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. — Вип. 27. — С. 210—215.
53. Філіппов М.М. Психофізіологія людини: Навчальний посібник / М.М. Філіппов. – К.: МАУП, 2003. – 136 с.
54. Формування семантичних полів слів у дітей середнього шкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.03 / Ткач Оксана Михайлівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2016. – 18 с.
55. Хомская Є.Д. „Нейропсихология”- СПб: Питер, 2003.- 496 с.
56. Чередніченко Н.В. Початковий курс навчання української мови молодших школярів із тяжкими порушеннями мовлення : навч. – метод. посіб. К. : Видавничий дім Слово, 2012. 208 с.

57. Чередніченко Н.В. Формування фонетико-графічної грамотності у молодших школярів із порушеннями мовленнєвого розвитку в умовах корекційного навчання: навч.-метод. посіб. / Н.В. Чередніченко, Д.М. Горбачова. К. : ДІА, 2016. – 212 с.
58. Шеремет М. К. Психомовленнєвий розвиток дітей із мовленнєвими порушеннями / М. К. Шеремет, Ю. В. Коломієць, В. В. Апухтіна // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 26. – 268-272 с.
59. Якимчук Г. В. Співвідношення мовленнєвого та інтелектуального розвитку у дітей із загальним недорозвитком мовлення [Електронний ресурс] / Г. В. Якимчук. // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць / [редкол.: С. Д. Максименко (гол. ред.), Л. А. Онуфрієва (відп. ред.) та ін.]; К-ПНУ ім. І. Огієнка, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. — Вип. 33. — С. 613—624. — Режим доступу: <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2016/11/33-50.pdf>. — Назва з екрану.